

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

МОСТЕПАНЮК ЛЮДМИЛА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 343.26

**ДОВІЧНЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ
ЯК ВИД КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ**

**12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право**

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

КИЇВ – 2005

Дисертацією
є рукопис

Робота виконана
в Національній академії внутрішніх справ України, Міністерство внутрішніх
справ України

Науковий керівник

академік Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України **Михайленко Петро Петрович**,
Національна академія внутрішніх справ України, професор кафедри теорії
кримінального права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України **Мельник
Микола Іванович**, Центральна виборча комісія, заступник Голови

кандидат юридичних наук, доцент **Вербенський Михайло Георгійович**,
Міністерство внутрішніх справ України, заступник Міністра внутрішніх справ –
начальник Головного штабу

Провідна

установа Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, відділ
проблем кримінального права, криминології та судоустрою; м. Київ

Захист відбудеться “25” травня 2005 року о 14⁰⁰ годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д 26.007.03 в Національній академії внутрішніх
справ України (03035, м. Київ, пл. Солом’янська, 1)

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної академії
внутрішніх справ України (03035, м. Київ, пл. Солом’янська, 1)

Автореферат розісланий “20” квітня 2005 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Є.Д.Лук’янчиков

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Кримінально-правова протидія злочинності здійснюється за допомогою реалізації кримінальних покарань, перелік яких істотно змінився в останні роки. У Кримінальному кодексі України (далі – КК) з'явилися нові види покарань, серед яких – і довічне позбавлення волі.

Хоча в КК довічне позбавлення волі передбачено низкою положень, таку регламентацію не можна вважати досконалою. Проблема правового регулювання застосування довічного позбавлення волі в повному обсязі у вітчизняній кримінально-правовій літературі ще не підлягала комплексному дослідженню. Довічному позбавленню волі в науковому плані присвячена незначна кількість робіт. Разом з тим, відсутні монографічні дослідження комплексу питань призначення та застосування довічного позбавлення волі в кримінально-правовому і кримінально-виконавчому аспектах. Залишаються спірними і вимагають подальшої теоретичної розробки такі проблеми, як юридична природа довічного позбавлення волі, його основні характеристики, зміст кари та механізму правового регулювання. Сучасна юридична наука постала перед необхідністю теоретичного аналізу проблем, які виникли в практиці застосування довічного позбавлення волі і потребують науково-обґрунтованого розв'язання.

Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження обумовлена тим, що проблема довічного позбавлення волі є однією з найменш розроблених в сучасній юриспруденції. Тому теоретична і практична значимість багатоаспектного дослідження довічного позбавлення волі зумовили вибір теми і коло питань дисертаційного дослідження.

Протягом існування України як незалежної держави лише окремі аспекти такого виду покарання як довічне позбавлення волі були предметом досліджень та дискусій, які проводили В.І.Анісімов, Ю.В.Баулін, О.В.Беца, М.Г.Вербенський, С.П.Головатий, І.М.Даньшин, О.Ф.Кістяківський, М.Й.Коржанський, В.В.Костицький, А.М.Литвиненко, В.А.Львовчкін, П.П.Михайленко, М.І.Мельник, М.І.Панов, В.І.Панфілов, С.М.Скоков, В.В.Сташис, А.Х.Степанюк, В.Я.Тацій, В.М.Трубніков, О.І.Фролов, В.І.Шакун, О.Т.Шевченко, В.О.Шевчук.

З огляду на міжнародний характер проблем довічного позбавлення волі та смертної кари, автором були досліджені праці зарубіжних вчених, які працювали над їх розв'язанням, зокрема таких як Г.З.Анашкін, Ю.М.Антонян, Ю.В.Голік, Е.А.Гришко, С.І.Дементьєв, І.І.Карпець, В.Є.Квашиш, С.Г.Келіна, Н.Ф.Кузнєцова, С.І.Кузьмін, С.В.Максимов, Г.Л.Мінаков, О.С.Михлин, А.С.Никифоров, П.Г.Пономарьов, В.І.Селіверстов, Н.С.Таганцев, Г.Ф.Хохряков, З.М.Черниловський, О.Ф.Шишов, І.В.Шмаров, а також міжнародні акти та інші документи з предмету дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації затверджена Вченою Радою Національної академії внутрішніх справ України 29 січня 2001р. (протокол № 1) та базується на вимогах Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 рр., затвердженої Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. Дослідження передбачене Планом науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ України на 2004 р. (п. 107), схваленим Вченою радою НАВСУ 30 грудня 2003 р. та виконане відповідно до планової тематики науково-дослідної роботи на кафедрі теорії кримінального права Національної академії внутрішніх справ України.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в комплексному багатоаспектному монографічному дослідженні проблеми довічного позбавлення волі, а також обґрунтуванні пропозицій щодо вдосконалення чинного кримінального та кримінально-виконавчого законодавства стосовно довічного позбавлення волі та практики його застосування.

Досягнення визначеної мети передбачає вирішення наступних завдань:

- дослідити проблему довічного позбавлення волі як історично мінливий кримінально-правовий і соціальний інститут;
- вивчити громадську думку про практику застосування довічного позбавлення волі в Україні, аналіз явищ і факторів, що впливають на її формування;
- з'ясувати поняття та визначити зміст довічного позбавлення волі, визначити мету даного покарання;
- провести порівняльно-правову характеристику зарубіжного законодавства і практики застосування довічного позбавлення волі;
- розкрити специфіку режиму відбування і виконання довічного позбавлення волі з урахуванням загальних вимог ізоляції й охорони засуджених, нагляду за ними, забезпечення безпеки засуджених і персоналу, особливостей матеріально-побутового забезпечення засуджених;
- узагальнити практику застосування довічного позбавлення волі з виробленням пропозицій щодо можливості зміни правового становища засуджених;
- виробити рекомендації з удосконалення кримінально-правового і кримінально-виконавчого законодавства з питань застосування довічного позбавлення волі.

Об'єктом дослідження є довічне позбавлення волі як найсуворіший вид покарання у вітчизняній системі кримінальних покарань.

Предметом дослідження виступають чинні нормативно-правові акти, які регламентують соціально-правове розуміння довічного позбавлення волі, практику їх застосування, систему наукових поглядів та розробок стосовно розглядуваної проблеми.

Методи дослідження обрані, виходячи з поставлених у роботі мети та завдань, з урахуванням його об'єкту та предмету.

В якості загальнонаукових методів було використано:

- метод загальної діалектики, який дозволив розглянути кримінальне законодавство України в його постійному розвитку;
- історико-правовий метод використовувався для розкриття генезису довічного позбавлення волі, законодавчих засобів його застосування, а також реалізації в дослідженні положень теорії кримінального та кримінально-виконавчого права;
- порівняльно-правовий метод, що визначив зміст та процедуру вивчення зарубіжного законодавства, що регулює питання застосування довічного позбавлення волі;
- системно-структурний аналіз, за допомогою якого досліджувалися питання, пов'язані із визначенням цілісної державної системи та підсистеми органів та установ, їх структурних підрозділів, в яких відбувається виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі;
- статистичний метод, який дозволив виявити рівень та динаміку вчинення злочинів, за які можливе призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

В якості конкретно-соціологічних методів використані:

- метод вивчення документів, зокрема кримінальних справ, по яких було призначено покарання у вигляді довічного позбавлення волі, а також даних офіційної статистики стосовно призначення довічного позбавлення волі;
- метод опитування респондентів усіх вікових категорій, різної статі та професій: працівників правоохоронних органів, державних службовців, військових, педагогів, робітників, студентів стосовно їх ставлення до скасування смертної кари та заміни її довічним позбавленням волі, дані якого були використані при підготовці пропозицій щодо вдосконалення законодавства стосовно застосування довічного позбавлення волі.

Нормативну та інформаційну основу роботи складають Конституція України, Кримінальний та Кримінально-виконавчий кодекси України, чинні законодавчі і підзаконні акти, міжнародно-правові документи, що мають відношення до виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі, праці вітчизняних і закордонних авторів по кримінальному, кримінально-виконавчому праву, пенітенціарній педагогіці і психології.

Емпіричну базу дисертації становлять матеріали 160 кримінальних справ, статистична інформація Верховного Суду України та Державної судової адміністрації України щодо призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі, результати анкетувань.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням кримінально-правових та

кримінально-виконавчих проблем призначення та виконання довічного позбавлення волі. У ньому сформульовані нові наукові положення, висновки та рекомендації, а саме:

1. Визначено роль довічного позбавлення волі як альтернативи смертній карі у кримінальній політиці України, що відповідає сучасним уявленням про гуманізм у сфері застосування покарань та поводження із засудженими. При застосуванні довічного позбавлення волі у засуджених залишається право на життя, що є втіленням принципу поваги прав людини, сформульованому в Загальній декларації прав людини. Зміст даного заходу державного примусу відповідає принципу справедливості при застосуванні покарання. Втіленням принципу невідворотності виконання покарання є те, що засуджені до довічного позбавлення волі мають зазнавати відповідних правообмежень.

2. Набуло подальшого розвитку положення про несприйняття громадськістю довічного позбавлення волі як виду кримінального покарання. Це підтверджується опитуванням громадської думки, згідно з яким схвалюють застосування довічного позбавлення волі 37% респондентів, 64,7% опитаних висловилися за відновлення смертної кари в КК і лише 33,8% респондентів вважають, що смертна кара в законодавстві не потрібна.

3. Сформульовано власне визначення поняття *довічного позбавлення волі* – це найтяжчий вид основних покарань, що полягає в довічній (пожиттєвій) ізоляції особи, визнаної судом винною у вчиненні особливо тяжкого злочину, від суспільства в спеціальних кримінально-виконавчих установах.

4. Вперше вказано на недоцільність вживання юридичного терміну “довічне позбавлення волі” з огляду на можливість засудженого бути помилуваним. Обґрунтовано існування юридичного терміну “безстрокове позбавлення волі”, що більш точно відображає сутність вказаного виду покарання.

5. Доводиться подібність довічного позбавлення волі з позбавленням волі на визначений строк: довічне позбавлення волі відрізняється лише відсутністю визначеного строку. Довічне позбавлення волі є різновидом позбавлення волі, з огляду на що пропонується об’єднати два види покарання в один – позбавлення волі на певний строк або безстроково.

6. Обґрунтовано, що прогресивна система відбування довічного позбавлення волі повинна включати: можливість переводу із приміщень камерного типу засуджених, які виконували розроблений для них індивідуальний план відбування довічного позбавлення волі та мали позитивні перспективи у звичайні жилі приміщення колонії максимального рівня безпеки після відбуття не менше 15 років позбавлення волі; після відбуття не менше 20 років позбавлення волі – перехід у колонію середнього рівня безпеки; після

відбуття 23 років засуджені, які за результатами моніторингу стали на шлях виправлення, можуть бути переведені в дільницю соціальної адаптації.

7. Запропоновано умовно-дострокове звільнення довічно засуджених після відбуття 25 років позбавлення волі та при виконанні ними ряду умов.

8. Доведено, що немає необхідності встановлювати в законі конкретну кількість засуджених, котрі повинні знаходитися в камері при відбуванні довічного позбавлення волі. Видається достатнім закріпити у законі принцип, за яким засуджені розміщуються в камерах з урахуванням їхньої психологічної сумісності, інтересів безпеки, санітарно-побутових вимог, організації нагляду за їхнім поведінням і задач індивідуально-профілактичної роботи.

9. Розвинені положення стосовно проведення з засудженими соціально-виховної роботи, яка ґрунтується на принципах гуманізму і спрямована на вирішення їх конкретних соціальних проблем.

Практичне значення одержаних результатів визначається рекомендаціями, спрямованими на удосконалення правових норм, що регламентують призначення і виконання довічного позбавлення волі в Україні.

Одержані результати дослідження можуть використовуватися:

1) у науково-дослідній сфері – для подальших досліджень теоретичних і практичних проблем довічного позбавлення волі та інших видів покарань;

2) у правотворчій діяльності – при підготовці пропозицій по внесенню змін до Кримінально-виконавчого кодексу України і розробки нових законодавчих актів України, які повинні більш повно враховувати міжнародні стандарти у сфері дотримання прав людини;

3) у правозастосовчій діяльності – при вирішенні питань відбування довічного позбавлення волі, а також при удосконаленні кримінального законодавства з проблем довічного позбавлення волі;

4) у навчальному процесі – при підготовці окремих розділів підручників і навчальних посібників, у викладанні Загальної частини кримінального та кримінально-виконавчого права, у науково-дослідній роботі слухачів. Сформульовані пропозиції і рекомендації можуть служити матеріалом для підвищення рівня правових знань працівників правоохоронних органів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й висновки дисертаційного дослідження доповідалися на:

- *міжнародній науково-практичній конференції* “Актуальні проблеми правознавства очима молодих вчених”, організованій Хмельницьким інститутом регіонального управління та права 29-30 квітня 2002 р., м. Хмельницький (тези опубліковані);

- *круглому столі*: “Актуальні проблеми кримінального і кримінально-процесуального законодавства та практики його застосування”,

організованому Хмельницьким інститутом регіонального управління та права 21-22 лютого 2003 р., м. Хмельницький (тези опубліковані).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладені в восьми наукових працях, у тому числі в шести статтях у фахових наукових журналах та збірниках наукових праць.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, 3 розділів, які охоплюють 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (212 найменувань) та 10 додатків. Загальний обсяг дисертації без списку використаних джерел становить 162 сторінки, додатки на 20 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження; визначаються мета та завдання, об'єкт, предмет, методологічна та науково-теоретична база, наукова новизна; вказується зв'язок з науковими програмами, планами; визначається практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача в їх одержання, апробація результатів дисертації та її структура; формулюються основні положення та висновки, що виносяться на захист.

Розділ 1 “Історичні аспекти розвитку інститутів найтяжчих видів покарань та соціально-правова обумовленість довічного позбавлення волі” складається з трьох підрозділів та присвячений характеристиці найтяжчих видів покарання в історичному ракурсі, а також визначенню громадської думки стосовно довічного позбавлення волі.

Підрозділ 1.1. *“Довічне позбавлення волі та інші найтяжчі види покарання в законодавстві України з найдавніших часів до XIX ст.”* присвячений аналізу законодавчих актів України та Російської імперії, до складу якої входила Україна, зарубіжних країн та теоретичних робіт, в яких передбачалися чи характеризувалися найтяжчі види покарання, що існували на території нашої держави до кінця XIX ст. До них автором віднесені: кровна помста, смертна кара в різноманітних проявах, довічна каторга. Виявлено, що в зарубіжних нормативно-правових актах (Німецьке укладення 1872 р., Угорське укладення 1879 р., Французький проект 1881 р.) передбачалися як смертна кара, так і довічна каторга. Доведено, що такі мислителі та письменники вказаного періоду, як Аристотель, Сенека, Платон, І.Кант, Ф.Гегель, І.Тургенєв, М.Чернишевський виступали проти застосування суворих заходів до злочинця та жорстокості покарання.

Наряду з цим виявлено, що представники класичного (Ч.Беккарія, О.Ф.Кістяківський, Л.С.Білогриць-Котляревський), антропологічного

(Ч.Ламбозо, Р.Гарофало), соціологічного (Г.Тарт, М.П.Чубинський, І.Я.Фойницький) напрямків теорії кримінального права припускали можливість і необхідність застосування смертної кари. При цьому, вважали вони, перелік злочинів, за вчинення яких вона могла застосовуватися, слід звести до мінімуму.

Дисертант звертає увагу на той факт, що існування каторги (довічної або на певний термін) як окремого виду покарання обумовлювалося вимогами суспільної безпеки та необхідністю видалити найбільш небезпечних злочинців за межі Російської імперії.

Підкреслено, що в Україні до кінця XIX ст. відбулася еволюція покарання: від кровної помсти до смертної кари та каторги.

У підрозділі 1.2. **“Співіснування довічного позбавлення волі та смертної кари в XX-XXI століттях”** вивчається процес законодавчого обмеження застосування покарання у вигляді смертної кари, а також неодноразові спроби виключення смертної кари із системи покарань.

Зазначено, що особливий сплеск спорів навколо смертної кари відбувся у зв'язку з прийняттям в період 1966-1980 рр. ряду міжнародно-правових актів про права людини.

Вказано, що з 1990 р. смертну кару відмінили більше 30 країн світу. На початок 2000 р. кількість країн, які відмовилися від застосування смертної кари, вперше в історії людства помітно перевищила кількість країн, де практика її застосування залишилася: 108 країн юридично (83) або де-факто (25) відмовилися від смертної кари. Разом з тим, автор звертає увагу на поширення відновлення смертної кари в країнах Близького Сходу, Південно-Східної Азії та ін.

Висвітлюються позиції В.В.Костицького, В.О.Шевчука про необхідність відмови від смертної кари. Обґрунтовуються думки С.В.Максимова, А.В.Наумова щодо можливості реалізації принципу диференціації та індивідуалізації покарання завдяки застосуванню довічного позбавлення волі.

Автором аналізуються спроби повернення і закріплення в законодавстві України поряд з довічним позбавленням волі смертної кари як виняткового виду покарання.

Обґрунтовано, що запровадження довічного позбавлення волі відповідає проєвропейській орієнтації України і є набагато гуманнішим видом покарання в порівнянні зі смертною карою.

У підрозділі 1.3. **“Соціально-правова обумовленість довічного позбавлення волі в Україні”** аналізуються передумови запровадження та існування в Україні довічного позбавлення волі як виду покарання, серед яких визначені кримінально-правові, політичні та гуманітарні.

Доведено, що, не дивлячись на законодавче закріплення довічного позбавлення волі в якості альтернативи смертній карі, громадськість

невдоволено сприйняла новий вид покарання. Це підтверджується опитуванням громадської думки: 45,6% опитаних вважають, що застосування довічного позбавлення волі є більш гуманним, ніж застосування смертної кари; схвалюють застосування довічного позбавлення волі 37% респондентів. 64,7% опитаних висловилися за відновлення смертної кари в КК і лише 33,8% респондентів вважають, що смертна кара в законодавстві не потрібна.

З огляду на результати опитування автором зроблено висновок, що респонденти не завжди відповідально ставляться до формулювання відповідей на запитання, вказуючи в анкеті суперечливі дані. Тому значне врахування громадських позицій є ненадійним ґрунтом для прийняття юридичного рішення (результати соціологічного опитування можуть змінюватися залежно від формулювання питань та суперечити один одному, що і було виявлено в проведеному опитуванні).

Як підсумок вказано, що відміна смертної кари є необхідною умовою для вдосконалення вітчизняного кримінального права і гуманізації суспільства, так як це направлено не на полегшення участі злочинців, а на визнання державою людського життя вищою і абсолютною цінністю. Введення замість смертної кари альтернативного і досить суворого покарання, яким є довічне позбавлення волі, цілком відповідає демократичним цінностям, проголошеним у КК та міжнародних стандартах про права людини.

Розділ 2 “Правова природа довічного позбавлення волі” складається з двох підрозділів.

Підрозділ 2.1. *“Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання”* розпочинається з характеристики соціальної цінності інституту кримінального покарання, що необхідно для визначення місця і сутності довічного позбавлення волі в системі кримінальних покарань України.

Охарактеризовані ознаки покарання, акцентовано увагу на тому, що довічне позбавлення волі володіє всіма ознаками кримінального покарання: є мірою примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду та полягає в передбачених законом обмеженні прав і свобод засуджених.

Визначено, що метою покарання є кара, виправлення, запобігання вчинення злочинів (загальне і спеціальне). Крім законодавчо закріплених виявлено й інші цілі покарання, серед яких: відновлення дезорганізованих злочином суспільних відносин та порушеного соціально-психологічного порядку в суспільстві, а також задоволення почуття справедливості.

Визначено, що 61,8 % опитаних вважають смертну кару стримуючим фактором від вчинення злочинів. На думку 28 % респондентів, довічне позбавлення волі володіє загальнопревентивною функцією.

На підставі аналізу законодавства Великобританії та Франції виявлено відсутність у ньому визначення мети покарання. У США, навпаки, закон приділяє значну увагу меті покарання.

Доведено наявність специфіки розуміння і досягнення мети покарання при довічному позбавленні волі. Обґрунтовано, що довічному позбавленню волі притаманні всі елементи мети покарання, а саме: кара, виправлення (при запропонованій дисертантом прогресивній системі відбування довічного позбавлення волі), превенція загальна та спеціальна.

У підрозділі 2.2. **“Кримінально-правова характеристика довічного позбавлення волі в сучасному Кримінальному кодексі України”** визначається місце довічного позбавлення волі в системі кримінальних покарань України. Автор констатує, що довічне позбавлення волі передбачається лише за вчинення злочинів, які посягають на життя людини.

Дисертантом розроблене власне визначення поняття *довічного позбавлення волі* – це найтяжчий вид основних покарань, що полягає в довічній (пожиттєвій) ізоляції особи, визнаної судом винною у вчиненні особливо тяжкого злочину, від суспільства в спеціальних кримінально-виконавчих установах.

Доведено, що в КК 2001 р. в порівнянні з КК УРСР 1922 р. та КК УРСР 1960 р. кількість злочинів, за вчинення яких можливе призначення довічного позбавлення волі, значно зменшилася. Так, в КК УРСР 1922 р. кількість злочинів, за вчинення яких могла призначатися смертна кара, становила 47 (або 10,12 % від загальної кількості злочинів). В КК УРСР 1960 р. цей показник дорівнював 18 (4,46 %). В КК 2001 р. передбачено, що довічне позбавлення волі може призначатися лише за вчинення 11 злочинів, що становить 1,57 % від загальної кількості злочинів.

Зроблено висновок, що законодавець максимально обмежив кількість злочинів, за вчинення яких в якості покарання можливе застосування довічного позбавлення волі.

Наводяться статистичні дані стосовно призначення довічного позбавлення волі: в 2000 р. до довічного позбавлення волі було засуджено 94 особи (0,041 % від загальної кількості засуджених), в 2001 р. – 138 осіб (0,068 %), в 2002 р. – 155 осіб (0,079 %), в 2003 р. – 130 осіб (0,064 %).

Зазначено, що в 2003 р. найвищі показники призначення довічного позбавлення волі спостерігалися у Донецькій (10 випадків), Запорізькій (21), Луганській (13), Миколаївській (12), Харківській (11) областях.

Проаналізовані законопроекти КК по вказаній проблемі. Виявлено, що в проекті КК, підготовленим робочою групою Кабінету Міністрів України, довічне позбавлення волі передбачалося за вчинення особливо тяжких злочинів, пов'язаних із посяганням на життя. У проекті КК, що підготовлений народним

депутатом України І.М.Пилипчиком, довічне позбавлення волі не передбачалося.

Розділ 3 “Кримінально-виконавчі аспекти застосування довічного позбавлення волі” складається з двох підрозділів та присвячений визначенню та вирішенню ряду проблем кримінально-виконавчого характеру вказаного виду покарання.

У підрозділі 3.1. **“Умови, порядок відбування довічного позбавлення волі в Україні”** розглядаються основні проблеми відбування довічного позбавлення волі.

Доведено актуальність запровадження в Україні прогресивної системи відбування покарання, що передбачала б поступове покращення умов відбування довічного позбавлення волі для осіб, які виконували розроблений для них індивідуальний план відбування покарання, мали позитивні перспективи з можливістю подальшого звільнення.

Обґрунтовується необхідність проведення щорічного моніторингу поведінки засудженого при застосуванні до нього прогресивної системи відбування довічного позбавлення волі. Доводиться доцільність проведення детального оцінювання ступеня небезпеки кожного засудженого наприкінці 5-річного періоду, на основі чого відзначаються прогресивні зміни у поведінці особи, фактори ризику та ін.

Вказується на необхідність встановлення в законі конкретної кількості засуджених до довічного позбавлення волі, які повинні знаходитися в камері. Вважається достатнім розміщувати засуджених у камерах з урахуванням їх психологічної сумісності, інтересів безпеки, санітарно-побутових вимог, організації нагляду за їх поведінкою та завдань індивідуально-профілактичної роботи.

Зазначається, що виховна і соціально-психологічна робота із засудженими повинна бути направлена на формування і збереження соціально-корисних навичок, нейтралізацію негативного впливу на особу умов тривалої ізоляції від суспільства, профілактику і попередження агресивної поведінки по відношенню до персоналу, до інших засуджених та до себе.

Підрозділ 3.2. **“Правові засади звільнення від відбування довічного позбавлення волі”** присвячено правовому регулюванню помилування засуджених до довічного позбавлення волі та умовно-дострокового звільнення вказаної категорії осіб.

Встановлено, що з уведенням довічного позбавлення волі до системи покарань в Україні, запроваджені більш суворі умови для можливості подання клопотання про помилування.

Вказано на необхідність врахування багаторічного досвіду зарубіжних країн, законодавство яких дає особі, що покалася, за умови відсутності з її боку

небезпеки для суспільства, можливість на дострокове звільнення.

Запропоновано умовно-дострокове звільнення довічно засуджених після відбуття ними 25 років покарання при виконанні ряду умов, а саме: втрата суспільної безпеки, досягнення певного віку, тяжка хронічна хвороба, а також відсутності на протязі останніх 5 років злісних порушень встановленого порядку відбування покарання. Вказане положення передбачає можливість призначення засудженому обмеження волі до 5 років з перспективою подальшого вирішення питання про повне звільнення. У разі застосування умовно-дострокового звільнення доведено необхідність встановлення 10-річного іспитового строку, на протязі якого буде перевірятися обґрунтованість умовно-дострокового звільнення.

З огляду на можливість засудженого до довічного позбавлення волі бути помилуваним, вважається недоцільним вживання юридичного терміну “довічне позбавлення волі”. Доводиться необхідність запровадження юридичного терміну “безстрокове позбавлення волі”, який буде більш точно відображати сутність вказаного виду покарання.

Автор доводить подібність позбавлення волі та довічного позбавлення волі, вважаючи останнє покарання різновидом позбавлення волі. З огляду на це в роботі пропонується узагальнити формулювання пунктів 11 та 12 ст. 51 КК України, об'єднуючи два види покарання в один – позбавлення волі на певний строк або безстроково.

ВИСНОВКИ

У висновках підбито підсумки проведеного дослідження, викладено основні його результати, сформульовано висновки та рекомендації щодо їх наукового та практичного використання, зокрема:

1. Для зарубіжного кримінального законодавства та для кримінального законодавства Російської імперії (до складу якої входила Україна) кінця XIX ст. характерним було довічне позбавлення волі, що представляло собою безстрокову каторгу;

2. Серед причин появи довічного позбавлення волі в сучасному кримінальному законодавстві України виділено кримінально-правові, гуманітарні та політичні. Введення довічного позбавлення волі до КК відображало напрямки і тенденції, які відбувалися в Україні, а саме: прагнення держави замінити смертну кару більш гуманним покаранням у вигляді довічного позбавлення волі;

3. Сформульовано власне визначення поняття довічного позбавлення волі;
4. Визначено, що в КК 2001 р. довічне позбавлення волі може призначатися за вчинення 11 злочинів, що становить 1,57 % від загальної кількості злочинів;
5. Запропоновано доповнити Кримінально-виконавчий кодекс України ст. 101-1 такої редакції:

Стаття 101-1. Переведення засуджених до довічного позбавлення волі.

1. Засуджені до довічного позбавлення волі, які стали на шлях виправлення, можуть бути переведені:

- з приміщень камерного типу у звичайні жилі приміщення колонії максимального рівня безпеки – після фактичного відбуття не менше 15 років позбавлення волі;
- із звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки в колонії середнього рівня безпеки – після фактичного відбуття не менше 20 років позбавлення волі;
- з колоній середнього рівня безпеки до дільниць соціальної адаптації – після фактичного відбуття не менше 23 років позбавлення волі.

2. Підлягають покращенню умов відбування покарання лише ті особи, які виконують розроблений для них індивідуальний план та за результатами моніторингу стали на шлях виправлення.

3. Засуджені, які злісно порушують режим відбування покарання, можуть бути переведені: з дільниць соціальної реабілітації до колоній середнього рівня безпеки, з колоній середнього рівня безпеки до звичайних жилих приміщень колоній максимального рівня безпеки, із звичайних жилих приміщень колоній максимального рівня безпеки в приміщення камерного типу колоній максимального рівня безпеки;

6. Запропоновано термін “довічне позбавлення волі” замінити терміном “безстрокове позбавлення волі”;

7. Запропоновано п. 11 та 12 ст. 51 КК викласти у такій редакції:

11) позбавлення волі на певний строк або безстроково;

8. обґрунтовано положення, згідно з яким при розробці законодавчих норм щодо відбування довічного позбавлення волі як принципово нового виду кримінального покарання в Україні доцільно спиратися на багаторічну практику його застосування за кордоном до напрацювання відповідної альтернативної бази;

9. з метою більш ефективного застосування та відбування довічного позбавлення волі, пропонується:

- удосконалювати підготовку персоналу установ виконання покарань;
- забезпечувати участь юристів, медичних працівників, психіатрів та інших зацікавлених осіб у наданні консультацій довічно засудженим;

- надавати ефективну соціальну підтримку всім довічно засудженим, до яких було застосовано умовно-дострокове звільнення і які потребують її для повернення до нормального життя.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. *Мостепанюк Л.О.* Ознаки покарання за новим Кримінальним кодексом України // Науковий вісник Юридичної академії МВС: Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ. – № 2 (11). – 2003. – С. 171 – 173.
2. *Мостепанюк Л.О.* Мета покарання за новим Кримінальним кодексом України // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – К.: НАВСУ, 2003. – № 2. – С. 43 – 50.
3. *Мостепанюк Л.О.* Відбування довічного позбавлення волі в Україні та за кордоном: проблеми і перспективи // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 5. – С. 121 – 125.
4. *Мостепанюк Л.О.* Довічне позбавлення волі: історія і сучасність // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 8. – С. 131 – 133.
5. *Мостепанюк Л.О.* Правове регулювання умов і порядку помилування осіб, засуджених до довічного позбавлення волі // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 10. – С. 20 – 22.
6. *Калініченко (Мостепанюк) Л.О.* Застосування кровної помсти та смертної кари в Древній Русі // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – Хмельницький: ХІУП. – 2002. – С. 36 – 37.
7. *Мостепанюк Л.О.* Місце довічного позбавлення волі в системі кримінальних покарань // Актуальні проблеми кримінального і кримінально-процесуального законодавства та практики його застосування. – Хмельницький: ХІУП. – 2003. – С. 188 – 191.
8. *Мостепанюк Л.О.* Історичні аспекти застосування найтяжчих видів покарання // Науковий пошук, розв'язання актуальних проблем юридичної науки – сутність життя вченого і педагога. До 90-річчя академіка Академії правових наук України, заслуженого діяча науки і техніки України, доктора юридичних наук, професора Петра Петровича Михайленка: Збірник наукових праць / За ред. проф. Я.Ю. Кондратьєва. – К.: НАВСУ, 2004. – С. 134 – 138.

АНОТАЦІЇ

Мостепанюк Л.О. Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2005.

У дисертації проведено комплексне наукове дослідження теоретичних і практичних проблем призначення та відбування довічного позбавлення волі як виду кримінального покарання. З'ясовано соціальну сутність та правову природу довічного позбавлення волі. Сформульовано власне визначення поняття довічного позбавлення волі.

Проаналізовано систему правових норм, які регулюють умови та порядок відбування довічного позбавлення волі. Доведено необхідність запровадження прогресивної системи відбування покарання. Досліджено можливості звільнення від відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі у формі помилування та умовно-дострокового звільнення.

Обґрунтовано доцільність внесення змін до ст. 51 Кримінального та до Кримінально-виконавчого кодексів України. Визначено недоліки законодавства, що регулює призначення та відбування довічного позбавлення волі. Сформульовано низку пропозицій кримінально-правового та кримінально-виконавчого характеру щодо їх вдосконалення.

Ключові слова: покарання, позбавлення волі, довічне позбавлення волі, особа, засуджена до довічного позбавлення волі.

АННОТАЦИИ

Мостепанюк Л.А. Пожизненное лишение свободы как вид уголовного наказания. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология, уголовно-исполнительное право. – Киев: Национальная академия внутренних дел Украины, 2005.

В диссертации проведено комплексное научное исследование теоретических и практических проблем назначения и отбывания пожизненного лишения свободы как вида уголовного наказания. Определено, что для зарубежного законодательства и уголовного законодательства Российской империи (в состав которой входила Украина) конца XIX века характерным наказанием было пожизненное лишение свободы в форме бессрочной каторги. Констатировано, что существование каторги как отдельного вида наказания обуславливалось требованиями общественной безопасности.

Особое внимание уделено выяснению социальной и правовой сущности пожизненного лишения свободы. Анализируются попытки законодательного возвращения смертной казни. Определено и сформулировано собственное понятие пожизненного лишения свободы. Под ним понимается самый суровый вид основных наказаний, который состоит в пожизненной изоляции лица, признанного судом виновным в совершении особо тяжкого преступления, от общества в специальных уголовно-исполнительных учреждениях.

Среди причин возникновения пожизненного лишения свободы в уголовном законодательстве Украины автор выделяет уголовно-правовые, гуманитарные и политические. Акцентируется внимание на том, что введение пожизненного лишения свободы в УК Украины отобразило те тенденции, которые происходили в Украине, а именно: стремление государства заменить смертную казнь более гуманным наказанием в виде пожизненного лишения свободы.

Определено, что целью наказания является кара, исправление, предупреждение преступлений. Помимо законодательно определенных, выявлены и другие цели наказания: предупреждение совершения преступлений путем запугивания, возобновление дезорганизованных преступлением общественных отношений и нарушенного социально-психологического порядка в обществе, а также удовлетворение чувства справедливости. Сделан вывод о том, что законодатель максимально ограничил число преступлений, за совершение которых возможно назначение наказания в виде пожизненного лишения свободы.

Аргументировано положение, в соответствии с которым применение альтернативных и не связанных с изоляцией от общества наказаний дают возможность уменьшить государственные расходы на содержание пенитенциарных учреждений и понизить уровень рецидивной преступности. Обосновано, что пожизненное лишение свободы в сравнении с лишением свободы на определенный срок похоже. Пожизненное лишение свободы отличается от лишения свободы на определенный срок отсутствием определенного срока, в связи с чем предлагается объединить эти виды наказания в пределах одного пункта (11+12) ст. 51 УК Украины. Проанализированы законопроекты УК Украины.

Исследована система правовых норм, которые регулируют условия и порядок отбывания пожизненного лишения свободы. Признано необходимым введение прогрессивной системы отбывания наказания. Исследованы возможности освобождения осужденного к пожизненному лишению свободы от дальнейшего отбывания наказания в форме помилования и условно-досрочного освобождения.

Определены недостатки законодательства, регулирующего назначение и отбывание пожизненного лишения свободы. Сформулирован ряд предложений уголовно-правового и уголовно-исправительного характера по их улучшению.

Ключевые слова: наказание, лишение свободы, пожизненное лишение свободы, лицо, осужденное к пожизненному лишению свободы.

ANNOTATION

L.O. Mostepanyuk. Life Imprisonment as a Type of Criminal Penalty. – Manuscript.

Dissertation of the Candidate of Law scientific degree on speciality 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal Execution Law. – Kyiv: National Academy of Internal Affairs of Ukraine, 2005.

In this dissertation the author has carried out a complex scientific research of theoretical and practical problems connected with imposition and serving of lifelong imprisonment as a type of criminal penalty. Social value and legal nature of life imprisonment have been clarified. Author's definition of the notion of life imprisonment is formulated. The system of legal norms regulating the conditions and order of serving out life imprisonment is analyzed. The author has pointed out the existing drawbacks in legislation, concerned with the regulation of imposition and serving out life imprisonment. Expediency of introducing changes to the article 55 of the Criminal Code of Ukraine and to the Code of Penal Procedure of Ukraine has been grounded.

A number of propositions in the sphere of criminal and penal procedures aimed at their improvement have been formulated.

Key words: penalty, imprisonment, life imprisonment, convict.